

DE REKENPENNINGEN VAN DE REKENKAMER TE RIJSEL MET VLAAMSE LEGENDE ⁽¹⁾

In de middeleeuwen en het begin van de moderne tijd werd er gewoonlijk met leg- of rekenpenningen gerekend door privépersonen en administraties. Deze penningen werden op speciale rekentafels gelegd om de gewone wiskundige operaties uit te voeren, vooral optellingen, aftrekkingen en vermenigvuldigingen (2). De meeste administraties en officiële instanties lieten hiervoor hun eigen rekenpenningen slaan.

Rijsel (Lille) was de zetel van de Rekenkamer van het graafschap Vlaanderen sedert 1386 (3). Ook deze kamer heeft haar eigen legpenningen laten slaan,

Heel wat van deze rekenpenningen dragen een legende in het Frans, bijvoorbeeld IETI(oir) DE LA CAMBRE DES CO'TES (vz.) / DU DUC DE B(our)G(ogne) CONTE DE FLAN(dre)(tz.)(verz. Rouyer, 523; Vanhende, 271)(4). De legenden in het Frans zijn gebruikelijk in de Bourgondische periode: men kan er aanstippen van elke hertog, van Filips de Stoupe tot Filips de Schone (Vanhende, 258-271), en dan onder Keizer Karel (Vanhende, 290-326 passim) en Filips II (Vanhende, 328 vv.). Onder het bewind van deze laatste gaat het Latijn overwegen, vooral sedert 1565: bijvoorbeeld AD USUM CAMERAE RATIONUM INSULENS OF CAMBRE RATIONU(m) INSULENS (of INSULAE) CALCULUS.

Rekenpenningen met Vlaamse Legende schijnen slechts in de tijd van Filips de Schone voor te komen (vers. Rouyer, 521 en 522; Vanhende, 272-275; Dugniolle, I, 264 en 326-329; Van Kuyk, 3 en 3a), alle in koper, op een of twee na in zilver (5). We onderscheiden twee types, maar wel met varianten in de legende, zoals Vanhende reeds deed in 1858. Ze worden hier afgebeeld volgens exemplaren van het Penningkabinet te Brussel.

Het eerste type (verz. Rouyer, 522; Vanhonde, 272; Dugniolle, 264; Van Kuyk, 3a) draagt op de voorzijde het wapen van Filips de Schone dat, op de rand met legenda na, de gehele oppervlakte beslaat: gekwartileerd met 't eerste en vierde kwartier gedeeld Oostenrijk/Nieuw Bourgondië en 't tweede en vierde kwartier gedeeld Oud Bourgondië/Brabant, in het hart schild van Vlaanderen; erond, in gotische letters, de legenda: + LEGHEN' (nog) ON DE REKENCA' (mer) TE RI' (sele) die verder gaat op de keerzijde: + VA' (n) DE H' (er) TOCHE PR' (ilippu) S GRAVE VA' (n) VLAE' (nderen); hier omgeeft ze een renschild (6) (d.i. met uitsnijding boven links) met de leeuw van Vlaanderen. De scheidingstekens zijn niet zeer duidelijk; waarschijnlijk driedubbele vlammen rond een centraal punt.

De hertog Filips, met in zijn wapen een half-kwartier Oostenrijk, kan slechts Filips de Schone zijn, zoon van Maria van Bourgondië en Maximiliaan van Oostenrijk. Hierbij dient opgemerkt dat het wapendeel Oostenrijk bovenaan een barenstaal draagt met drie hangers, waarvan er telkens slechts twee zichtbaar zijn omdat dit deel telkens links is afgesneden: in het eerste kwartier door de ringvorm, in het vierde door het hartschild. Deze barenstaal (7) wijst op de minderjarigheid van Filips en we komen hierop nog terug.

Het tweede type is niet zo expliciet. Het draagt in gotische letters de van voorzijde naar keerzijde doorlopende legenda: +LEGHENINGHEN ON T BUREEL (vz.)/+VANDER REKENINGHEN VA' (n) VLANDRE' (n) (kr.); de scheidingstekens bestaan op de voorzijde uit twee, en op de keerzijde uit één roosje met zes kroonbladen (verz. Rouyer, 521; Vanhonde, 274 en 275: var. VLANDBEN; Dugniolle, 328 en 329: zelfde var.; Van Kuyk, 3). Het type op de voorzijde is een renschild met een lichte splitsing in het midden boven- en onderaan en een uitsnijding in het eerste kwartier (8), gekwartileerd met de wapens van Filips de Schone zoals daarnet beschreven, maar zonder

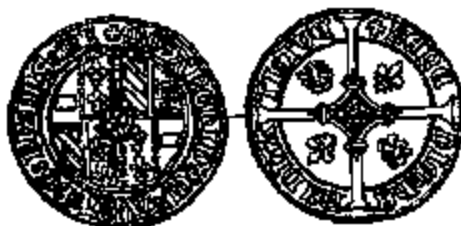
barensteel in de dalen Oostenrijk in het eerste en vierde kwartier; daarnaast in het veld, links en rechts, een Bourgondisch vuurrijzer met drie vlammen naar onder. Op de keerzijde houdt een naar links liggende leeuw een banier met leeuw van Vlaanderen vast.

Vanhede (273) en Dugnicolle (327) publiceren als aanverwant een penning met dezelfde types, maar met als legende op de keerzijde: VAN VLANDRE EN ANDER REKENINGHEN. Het verschil - slechts twee letters - is gering, zodat men zou kunnen denken dat de woorden alleen maar anders zijn afgesneden; toch is de betekenis vrij anders.

Van Kuyk (4) had over het tweede type met voorbehoud geschreven waarschijnlijk uit den tijd van Philips den Schoone; zoals aangestipt komt, omwille van het wapen van Oostenrijk, inderdaad slechts Filips de Schone in aanmerking. Om de periode van aannemen van deze rekenpenningen te preciseren moeten we even naar diens munten kijken (9).

Tijdens de tweede emissie (6 augustus - 3 november 1485) droeg het vierde kwartier de heraldische onderdelen omgekeerd ten opzichte van het eerste (t.w. lalies van Nieuw-Bourgondië en faas of dwarsbalk van Oostenrijk) (10).

Stuiver 2d. (1485)
Tweede emissie

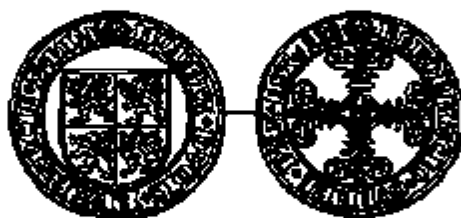
Gedurende de eerste, derde en vierde emissie was het wapenschild geen anders (11).

*Vuurijzer 1683
Eerste emissie*

*Dubbele griffioen 1687
Derde emissie*

*Dubbele stuiver 1688
Vierde emissie*

Op de munten van de vijfde emissie, in 1689 (12) en dus nog gedurende de minderjarigheid van Philips en onder het regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk, is de orde van de heraldische elementen dezelfde in het vierde als in het eerste kwartier: Oostenrijk/Nieuw-Bourgondië. Het wapen van Oostenrijk draagt geen barensteel (zoals ook op de oudere munten) en als hartschild komt het gedeeld schild Vlaanderen/Tyrol voor (zoals ook nog op latere munten) en niet Vlaanderen alleen.

Stofvar 1489
Vijfde emissie

Voor de rest is er volledige overeenkomst tussen het wapenschild op deze munten en dat op de besproken penningen. Deze laatste munten dus waarschijnlijk na 14 december 1489 (datum van de ordonnantie die de modaliteiten van de vijfde muntmissie vastlegt) geplaatst worden. Voor een preciezer dataring moet wel een onderscheid gemaakt worden tussen de penningen van het eerste en van het tweede type.

Na de dood van keizer Frederik III op 19 augustus 1493 werd Maximiliaan tot keizer verkozen en kort daarop legde hij het regentschap over de Nederlanden neer (13). Hij werd dan bereid gevonden om af te zien van het voogdijschap over zijn zoon Filips die veerdertigjarig werd verklaard. Dit gebeurde in dezelfde maand augustus 1493 (14) of ten laatste in 1494 (15). Reeds vóór Maximiliaan's verkiezing tot keizer hadden meerdere staten van de Nederlanden hem verzocht om prins Filips veerdertigjarig te verklaren (16). Doch deze werd pas op 9 september 1494 te Leuven ingebuldigd als hertog van Brabant (17) en op 26 december van datzelfde jaar als graaf van Vlaanderen te Gent, waar hij zelf niet aanwezig, maar slechts vertegenwoordigd was (18).

Het is dus nog niet zo gemakkelijk om uit te maken wanneer precies de minderjarigheid van Filips ophoudt; misschien gebeurde dit nog eind 1493, doch een auteur schrijft dat Maximiliaan besloot om in 1494 naar de Nederlanden te komen om hem uit zijn voogdij te ontslaan (19). Daarmee (dus eind 1493 of in 1494) verviel tegelijk de aanwezigheid van de barensteel in Filips' wapen. De eerste rekenpenning, met barensteel en de expliciete aanduiding RI(sale), Rijsel, blijkt dus wel te moeten dateren van vóór 14 december

1489 en augustus 1493/1494. Vermits op de munten toch geen barensteel voorkomt en het wapen van de andere rekenpenning ook hetzelfde is als op de munten van de vijfde emissie, kan deze dus ook dateren van na 14 december 1489. Een uiterste einddatum voor deze laatste is vanzelfsprekend de dood van Filips op 25 september 1506 (20). Op de munten van de zevende emissie (vanaf 14 mei 1496) en van de achtste emissie (20 februari 1500 - 14 februari 1506) treft men echter een vereenvoudigd schild aan (gekwartileerd (1) Oostenrijk, (2) Nieuw-Bourgondië, (3) Oud-Bourgondië, (4) Brabant en hartschild Vlaanderen)(21), zodoende dat in ieder geval 1496 als einddatum voor deze rekenpenningen zou kunnen vooropgesteld worden.

Dubbele stuiver 1496
Zevende emissie

Men zou kunnen opwerpen dat men de penningen reeds vanaf 6 augustus 1485 zou kunnen laten dateren, vermits de munten van de tweede emissie - alhoewel ze in het vierde kwartier Oostenrijk op de tweede plaats tonen - dan toch het enkelvoudig hartschild met slechts de leeuw dragen tegenover een gedeeld hartschild leeuw/adelaar (Vlaanderen/Tyrol) voor deze van de vijfde emissie. Voor de rekenpenningen, bestemd voor lokaler en minder openbaar gebruik dan de munten, kan men evenwel aanvaarden dat de aanduiding van Tyrol overbodig was. Daarom is de begindatum 1489 waarschijnlijk toch te verkiezen.

In ieder geval moeten de twee jaren van midden 1496 tot 24 mei 1498 uitgesloten worden, zeker voor de penning met de naam van Rijsel, omdat de Rekenkamer van Vlaanderen gedurende deze periode voor de tweede maal overgebracht was naar Mechelen, samen met die van Brabant, Holland en Gelderland (22).

Het huwelijk van Philips met Johanna van Castilië eind 1496 (23) wijzigde niets aan zijn wapenschild in de Nederlanden.

Wat de keuze van de taal voor de rekenpenningen van Rijsel betreft, moeten we niet uit het oog verliezen dat Maria van Bourgondië via een brief, gedagtekend te Gent op 8 augustus 1477, reeds bepaalde schikkingen had getroffen. Er wordt o.m. in gezegd dat alle bewerkingen, die in de rekenkamer van Rijsel betreffende Vlaanderen zullen gedaan worden, in het Diets moeten geschieden en dat het daarom nodig is dat de meeste auditurs en clerken aan wie de taak wordt toevertrouwd, in schrift of anders, ervaring moeten hebben met die taal: ... *coutes expedicions qui de cy (= Lille) en avant seront faictes en nostre dicte Chambre des Comptes audit Lille concernant icellui pays de Flandre, se feront en langage thiois, et, à ceste cause, soit besoy que la pluspart desdiz auditeurs et clerks qui y connecteront soient, en escripture et autrement, stilles en icellui langage* (24). De kans is groot dat die schikkingen nog in voege waren onder het bewind van haar zoon.

Men kan zich afvragen of de penning met de legende *Legpenninghen ons t Bureel (vz.)/van Vlandre en ander rekeninghen* (var. *rekeninghen*)(kt.) wel bestemd was voor de Rekenkamer; in ieder geval niet uitsluitend. De term *bureel* moet ons blijkbaar niet tegenhouden, want naast de *Rekenca(mer) te Ri(sale)* op de ene, lezen we *Bureel vander rekeninghen va(n) Vlandre(n)* op de andere reeds besproken penning. De *ander rekeninghen* kunnen betrekking hebben op de rekeningen van steden en kastelenijen, particuliere ontvangers, baljuws en andere officiële hoge ambtenaren van Vlaanderen (o.m. voor giften, werken, aankopen, penden, aalmoenen), thesauriers-generaal der financiën (verenigd in een kamer of bureel der financiën) (voor gunsten, krijtingen, giften, vijfde en tiende penningen, resten, vrijkopen, ambtsbedrijven, boeten, geldmiddelen voor wettiging van bastaarden, verdelingen), thesauriers van het domein van de prins, gerechtsofficieren (25) en misschien zelfs muntmeesters-generaal, alhoewel deze hun eigen rekenpenningen hadden (26). We mogen te mogen besluiten dat deze rekenpenning wel in eerste instantie moest dienen voor de rekenkamer van Vlaanderen te Rijsel, maar daarnaast ook voor andere financiële diensten van het graafschap.

Deze rekenpenningen werden naar alle waarschijnlijkheid geslagen in de Munt van Vlaanderen te Brugge (27).

In hun opschriften komt de term *legpenning* voor, maar de term *rekenpenning* (die wij thans gebruiken) vindt men ook op penningen van dezelfde periode, o.m. voor de muntmeesters van Brugge (Dugniolle, 285, 286, 370-372); op exemplaren van Brabant en van Vroenhoven bij Maasricht kan men dat weer *leggeld* lezen (28).

De plaats, ingenomen door de rekenpenningen met Vlaamse legende in het geheel van de penningproductie voor de verschillende diensten en instellingen van de oude Nederlanden, is niet zeer groot. Voor de XVe eeuw (tot 1506) geeft het repertorium van Dugniolle ongeveer 300 legpenningen met Franse legende, die in Vlaanderen, Brabant en zelfs Holland i.v.m. het beheer der munten, voor de muntmeesters, de munters, de financiebureau's en de rekenkamers werden uitgegeven (gegevens die gewis licht kunnen verhoogd worden). Dit terwijl er slechts zowat 15 met Vlaamse legende in voorkomen, waarvan 6 voor Rijsel (met inbegrip van de loutere varianten in de legenden). Dat is, alles wel beschouwd, voor Rijsel een vrij hoge verhouding.

Gekombineerde Latijns-Franse legenden treft men 90 maal aan tegen 9 maal Latijns-Vlaamse.

Reeds na de dood van Filips de Stoute in 1409 hadden Brugge en Gent druk uitgeoefend op Jan zonder Vrees om de rekenkamer van Vlaanderen in Vlaanderen *vlamingant* te vestigen - in tegenstelling tot *walis* of *galliant* Vlaanderen, *Flandria wallonensis* zoals men kan lezen op legpenningen van Rijsel onder Lodewijk XV en Lodewijk XVI (Vanhende, p. 155-157) - en er het Vlaams als voertaal te doen gebruiken. Maar die rekenkamer wakte te zeer over de eigen financiële belangen van de hertog en werd, in datzelfde jaar 1409, bevestigd te Rijsel, met exclusief gebruik van het Frans (29). Het bestaan zelf van deze rekenpenningen met Vlaamse legende op het einde van de XVe eeuw moet dus wel wijzen op een bijzonder aspect van de sociale en institutionele geschiedenis van het graafschap Vlaanderen.

NOTEN

- (1) Dit artikel herneemt, met lichte uitbreiding, de tekst die we in het Frans hebben gepubliceerd: *Les jetons de la Chambre des Comptes de Lille à légende flamande*, in *Bulletin de la Société française de Numismatique*, 38, 6 (juni 1983), p. 358-361.
- (2) Zie bijvoorbeeld de twee gravures van de eerste helft van de XVIe eeuw met afbeelding van rekentafels in *Kunst en oudheden in Limburg*, 26. *Munt in Limburg*, St.-Truiden, 1981, p. 142 en 143.
- (3) Nog luser van belang in dit opzicht is M. GACHARD, *Notice historique sur les anciennes chambres des comptes de Belgique*, Brussel, 1836, p. 5-6, 71-73; zie ook H. FRENNE, *Geschiedenis van België*, II, Brussel, z.d. (naar de 3e Franstalige uitgave van 1923), p. 449-450; W.P. BLOCKMANS in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, o.l.v. D.P. BLOCK e.a., IV, Haarlem, 1980, p. 209-210.
- (4) We verwijzen zonder meer in de tekst naar H. DE LA TOUR, *Catalogue de la collection Rouyer. Bibliothèque nationale. Cabinet des Médailles. I. Jetons et méreaux du moyen âge*. Parijs, 1899; E. VANHENDZ, *Numismatique Illinoise*, Rijael, 1858; J.-F. DUGNIOLLE, *Les jetons historiques des dix-sept provinces des Pays-Bas. I. Quinzième siècle*, Brussel, 1876; J. VAN KUYK, *Jetons van de Nederlandsche rekenkamers in het Koninklijk Penningkabinet*, in *Jaarboek van het Kon. Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde*, XXXVI, 1949, p. 1-34, III-160.
- (5) Vanhende, 272 en zelfde type in *Catalogue du précieux cabinet de jetons d'or et d'argent formé par feu M.H. De Coster*, Brussel, 1885, p. 3, nr. 9.
- (6) Ook targe, ruitertarge geheten: zie O. NEUBECKER, *Heraldiek*, Amsterdam-Brussel, 1976, p. 76-77 (het best overeenstemmend is de Duitse targe van 1450); W. LEONHARD, *Das grosse Buch der Wappenkunde*, München, 1976, p. 100.
- (7) Onze aandacht werd op de barensteel(lambel) getrokken door de heer M. Dhénin, van het Cabinet des Médailles in Parijs, die ons namens de Société française de Numismatique hun akkoord mededeelde voor de overname, in het Nederlands, van dit artikel uit hun Bulletin.

Hiervoor onze oprechte dank. - Voor de betrokken penningen hebben we in geen enkele beschrijving de melding van het lambel of de barenstaal ontmoet, ook niet bij H. de la Tour in de catalogoog van de verzameling Rouyer, die nochtans een lambel vermeldt in de beschrijving van een rekenpenn(ing) voor den Muntmeester van den Hertoghe Philippus Grave van Vlaanderen (595) en daarbij verwijst naar C. PICQUÉ, *Jezons historiques de la collection de M. Vander Auwers*, in *RBW*, 5e s., I (= 25), 1869, p. 445, 4 en pl. XIV, 4, waar we de barenstaal niet gemakkelijk onderscheiden. Nauwelijks ziet men iets beter een van de drie hangers (die van rechts) in het 4e kwartier althans - op het exemplaar 596, dat dezelfde type draagt als 595 en waarvan dhr. Dhénin zo vriendelijk was een fotografisch negatief op te sturen. Voor die barenstaal zie R. LAURENT, *Sigillographie*, Brussel, 1985, p. 136. Onze oprechte dank i.v.m. de heraldische probleempjes, ook aan de collega's van de Katholieke Universiteit Leuven Prof. emer. J. Buntinx en Prof. E. Van Mingroot.

- (8) NEUBECKER, l.c. (zowat de vorm van de "Engelse" targa 1450);
LEONHARD, l.c. (verwant aan nr. 18).
- (9) H. ENNO VAN GELDER en H. HOC, *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols, 1434-1713*, Amsterdam, 1960, o.m. pl. 5-13 (waarnaar we verder telkens verwijzen als EvGR); vgl. L. DESCHAMPS DE PAS, *Essai sur l'histoire monétaire des comtes de Flandre de la maison d'Autriche (1402-1556)*, in *RW*, 2e s., 14, 1869-1870, p. 423, 14-15; A. DE WITTE, *Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant*. II. Antwerpen, 1896, 535-537, 552-555.
- (10) EvGH, 61-63.
- (11) EvGN, 50-53, 65, 66, 68-71, 75, 77, 78.
- (12) EvGH, p. 31, 47 vv., nrs 79-94; DESCHAMPS DE PAS, o.c., p. 433 vv.; DE WITTE, 586 vv.
- (13) FIRENNE, o.c., p. 43; R. VAN ROOSBROECK, in *Geschiedenis van Vlaanderen*, o.l.v. IDEM e.a., IV, Antwerpen-Brussel, 1939, p. 49.

- (14) E.I. STRUBBE en L. VOET, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*, Antwerpen-Amsterdam, 1960, p. 399 (maar vgl. onze noot 17); alhoewel niet zeer duidelijk: L.M. G. KOOPERBERG, art. *Philips*, in *Nieuw Nederlands Biografisch woordenboek*, onder red. v. P.C. MOLHUYSEN, P.J. BLOK en K.H. KOSSMANN, VII, Leiden, 1927, kol. 958 (maar dan 22-23 regels verder, vgl. volgende noot); VAN ROOSBROECK, *l.c.*, maar zonder datum.
- (15) KOOPERBERG, *l.c.*
- (16) VAN ROOSBROECK, *o.c.*, p. 50; F.W.N. HUGENHOLTZ, in *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, o.l.v. J.A. VAN HOUTTE e.n., IV, Utrecht-Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1952 (niet te verwarren met het werk, geciteerd in noot 3), p. 29 (niet duidelijk vóór of nadat Maximiliaan keizer was geworden).
- (17) PIRENNE, *l.c.*; VAN ROOSBROECK, *l.c.*; KOOPERBERG, *o.c.*, kol. 958-959; HUGENHOLTZ, *o.c.*, p. 28 ("10 september"); STRUBBE en VOET, *l.c.* (plaatsen reeds in "september-dacember 1493" de inhoudiging "in de vorstendommen").
- (18) KOOPERBERG, *l.c.*, alhoewel Filips reeds op de leeftijd van vier jaar en half gehuldigd was als graaf van Vlaanderen op 10 januari 1483; *ibid.*, kol. 957; VAN ROOSBROECK, *l.c.*; HUGENHOLTZ, *o.c.*, p. 29.
- (19) KOOPERBERG, *o.c.*, kol. 958.
- (20) KOOPERBERG, *o.c.*, kol. 970; VAN ROOSBROECK, *o.c.*, p. 60; HUGENHOLTZ, *o.c.*, p. 36.
- (21) EvGH, 107-127.
- (22) VAN KUYK, *o.c.*, p. 4; HUGENHOLTZ, *o.c.*, p. 29; GACHARD, *o.c.*, p. 15; M. HOC, *Jetons de la Chambre des comptes d Malines*, in *RHN*, 91, 1939, p. 29 (van 27 april 1496, voor Vlaanderen tot 24 mei 1498), 32-33.
- (23) PIRENNE, *o.c.*, p. 47; KOOPERBERG, *o.c.*, kol. 961; VAN ROOSBROECK, *o.c.*, p. 53; HUGENHOLTZ, *o.c.*, p. 31; STRUBBE en VOET, *l.c.*

- (24) GACHARD, o.c., p. 119.
- (25) GACHARD, o.c., o.m. p. 4, 6, 80.
- (26) Bijvoorbeeld verz. Ruoyer, 580, 590, 595, 596, 601, 610, 612 (alle van Vlaanderen), 609 (Holland); DUGNOLLE, 322; PICQUÉ, o.c., p. 445. 4.
- (27) HOC, o.c., p. 31, 32.
- (28) Brabant: P.J. VAN DLJK VAN MARENESSE, *Quelques jetons curieux et inédits*, in *RBN*, 41, 1885, p. 299; Gelderland: A. VISART DE BOCARMÉ, *Les jetons de La Chambre des Comptes et du Bureau des Finances*, in *RBN*, 73, 1921, p. 203; te Vroenhoven: DUGNOLLE, 737, 738.
- (29) H. JOUSEN en F. QUICKE, *Geschiedenis van de instellingen*, in *Geschiedenis van Vlaanderen*, o.l.v. R. VAN ROOSBROECK, III, Antwerpen-Brussel, 1938, p. 241-245, 250, in 't bijzonder 244-245.

Paul MASTER